

ЛЕКЦІЯ

Тема: Мистецтво Візантії

Мета: Ознайомити студентів із культурно – мистецькими особливостями Візантії. Виховати естетичну культуру майбутніх спеціалістів.

План

- 1. Загальна характеристика Візантії.*
- 2. Епоха Костянтина Великого і Юстиніана I.*
- 3. Основні принципи візантійського мистецтва.*

Лекційний матеріал

Загальна характеристика Візантії

На місці старої грецької колонії Візантії було засновано місто імператора Костянтина – Константинополь, яке 11 травня 330 року офіційно оголосили столицею Римської імперії, новим Римом. Пізніше імперія розділилася на дві частини – Західну і Східну.

Появилися прихильники нової релігії – християнства. **Важливий принцип нового вчення релігії – рівність всіх перед богом.** Прихильників християнства жорстоко карали. Перші християни були змушені переховуватися, збиратися в потайних місцях, в катакомбах, в лабіринтах печер. Християни побудували цілі підземні міста. Стіни катакомб білили і прикрашали живописом. В живописі християни використовували художню мову і сюжети античності. Також зображували вазы, квіти, плоди, звірів, птахів, амурів.

До античної міфології перші християни звернулися, щоб приховати своє віросповідання. Зображення святих, Ісуса Христа і його учнів зустрічалися дуже рідко. Віруючі по різному уявляли собі образ тих, до кого звертали свої молитви. Тому їх почали зображати символічно:

пальмова гілка - означала райське блаженство;

голубка з оливковою гілкою – символ душі;

якір – відображення надії.

Християни поклонялися Богу, який страдає і признавали внутрішню, душевну красу, залишаючи в стороні красу тілесну.

На початку IV ст. з'явився імператорський наказ, який забороняв сповідувати християнство під загрозою смерті.

Епоха Костянтина Великого і Юстиніана I

У IV столітті, за царювання імператора Костянтина, в житті Церкви настає новий період. Вона виходить з свого вимушеного затвора і широко розкриває двері навколишнього їй античному світі. Великий вплив новонавернених зажадав нових, більш великих храмів і відповідної зміни характеру проповіді. Символи перших століть, колишні надбанням невеликої кількості присвячених, для яких їх зміст і сенс були ясні і зрозумілі, стали менш зрозумілі для цих новонавернених. Для більш доступного засвоєння ними вчення Церкви з'явилася потреба більш конкретного і ясного образного вираження. У зв'язку з цим в IV і V століттях з'являються великі монументальні розписи, цілі історичні цикли, що представляють події Старого і Нового Завіту. Відомо, що святий Костянтин побудував багато храмів в Палестині, на місцях головних євангельських подій. В цей же час встановлюється і більшість головних церковних свят і, в основних рисах, відповідні їм композиції ікон, які в Православній Церкві існують і понині. У всякому разі, до VI століття їх серія була закінчена, і ми знаходимо їх відтворення на знаменитих ампулах Монци (недалеко від Мілана) і Боббіо. Ампули ці - срібні судини із зображенням євангельських подій - були подаровані близько 600 м Теоделінде, королеві ломбардів (625), і представляють для нас велику цінність як свого роду документ. Вчені вважають, що зображені на них сцени відтворюють мозаїки палестинських храмів, побудованих Костянтином і Оленою. Інші вчені висловлюються обережніше: «Розумніше вважати, - пише А. Грабар, - що їх давніші моделі нам поки невідомі» .

Але зміна, що відбулася у IV столітті в життя Церкви, не було тільки

зовнішнім: це час великого торжества було також і часом великих спокус і випробувань. Світ, який входив до Церкви, вносив із собою своє занепокоєння і свої сумніви, які треба було взяти і вмираючи. Це нове співвідношення між Церквою і світом відзначено як великим поширенням ересей, так і великим розквітом християнського духовного життя. Якщо до того часу стовпами Церкви були головним чином мученики, то тепер ними є переважно Отці і Вчителі Церкви і подвижники монахи. Це час великих святих, як святі Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, Григорій Ніський, Антоній Великий, Макарій Єгипетський, Марк, Ісая та інші. Римська імперія стає християнською, світ потроху воцерковляється, але саме з цього воцерковляючого світу, з цієї християнської імперії подвижники і біжать в пустелю. Вони біжать не тому, щоб життя в пустелі було легше, і не для того, щоб уникнути труднощів мирського життя, а навпаки: йдуть від благополуччя, залишають світ, який вважає себе не суперечить християнству. До кінця IV століття Єгипетська пустеля покривається монастирями, і ченців нараховуються тисячі. Туди стікаються паломники звідусіль, як з Азії, так і з Заходу. Досвід святих подвижників і їх писання поширюються по всьому християнському світу. Саме з цього часу головним чином богослов'я, як теоретичне, так і дослідно пережите, тобто вчення Церкви і живий досвід подвижників, стають тим джерелом, яке живить церковне мистецтво, спрямовує і надихає його. Мистецтво це постає перед необхідністю, з одного боку, передавати істини, які в цей час отримують догматичну формулювання, з іншого боку, передавати і дослідне, конкретне переживання цих істин, тобто духовний досвід подвижників, живе християнство, де догмат і життя є виразом один іншого. Все це потрібно передавати не декому і нечисленним громадам, а величезній масі віруючого народу. І Батьки цього періоду надають великого значення виховній ролі мистецтва. У IV столітті - столітті розквіту богословської думки багато великих Отців Церкви у своїй аргументації посилаються на зображення. Як на щось дуже важливе, що має велике значення. Так, святий Василій Великий бачить в образі більше переконливою

сили, ніж в своїх власних словах: свою бесіду в день святого мученика Варлаама він закінчує зверненням до живописців; він говорить, що не хоче більше принижувати великого мученика своїми словами і поступається місцем мови вищого - «велемовно трубах вчителів». «Повстаньте тепер переді мною ви, славні живописателі подвижницьких заслуг. Доповніть своїм мистецтвом це неповне зображення воєначальника. Квітами своєї мудрості освітите не ясно представленого мною венценосця. Нехай буду переможений вашим живописанням доблесних справ мученика: радий буду визнати над собою і нині подібну перемогу вашої фортеці. Подивлюсь на цю точніше зображену вами боротьбу руки з вогнем. Подивлюсь на цього борця, краще зображеного на вашій картині.

Отже, за всіх часів Церква надавала великого значення образу. Але оцінює вона його не з точки зору його художньої або естетичної цінності, а як елемент проповіді. Образ є справжнє сповідання християнської віри. Цей догматичний характер притаманний церковного мистецтва в усі часи. Але з IV століття ми вже бачимо приклади того, як Церква не тільки вчить за допомогою образу, а й бореться чином з ересями. У боротьбі з ними за чистоту церковного життя і вчення Церква на Лаодикійському Соборі (бл. 343 р) підтверджує апостольське 85-е правило про священних книгах і кладе імпровізації в богослужінні (правила 59 і 60), завдяки якій в нього проникали лжевчення. Зрозуміло, що вона стає більш вимогливою і щодо образотворчого мистецтва. На лжевчення вона відповідає не тільки святоотеческим вченням, не тільки духовним досвідом великих подвижників, але і богослужінням, і чином. В останньому то окремі деталі, то цілі ансамблі, цикли стінного розпису протиставляють помилкам здорове вчення Церкви. Так, у відповідь на ересь Арія, який учив, що Христос був не Бог, а твариною (засудженого Першим Вселенським Собором 325 р), та сторонам символу або образу Спасителя поміщаються літери альфа і омега відповідно до слів Апокаліпсиса: *«Аз есмь алфа і омега, початок і кінець, перший і останній»* (22, 13), як вказівку на Божество Ісуса Христа, Його єдиносущие Богу Отцю, згідно догмату

Нікейського Собору . У 431 р Ефеський Собор засудив Несторія, що не визнавав з'єднання в Особистості Христа природи Божественної і людської природи і тому заперечував Богоматеринство Діви Марії, який називав Її Матір'ю людини Ісуса або «Хрїстородіцей». Ефеський Собор проголосив Діву Марію Богородицею . Відразу ж після цього з'являється і поширюється особливо урочисте зображення Богоматері на троні з Богомладенцем на колінах і оточеній Ангелами .

Вироблення образної мови Церкви, найбільш адекватних форм церковного образотворчого мистецтва, випала на долю Константинопольської Церкви. Географічне положення нової столиці імперії, на стику Європи і Азії, дозволяло їй використовувати багатство досягнень їх культур. В області мистецтва вона успадкувала вже вироблену іконографію, що охоплює Старий і Новий Завіт, вдосконалену фресковий, мозаїчну і енкаустическіе техніку, багату орнаментику, витончену колірну гамму, розвинену систему монументального розпису .

Як ми бачили, у виробленні свого образної мови Церква приймала і форми, і символи, і навіть міфи античного світу, тобто способи вираження язичницькі. Однак, приймаючи їх, вона очищає і воцерковляється їх, наповнюючи новим змістом. Як і св. Батьки використовували в своєму богослов'ї весь апарат античної філософії, образотворче мистецтво Церкви успадкувало кращі традиції античного світу. Воно увібрало в себе елементи мистецтва грецького, єгипетського, сирійського, римського і ін., Воцерковити все це складне і багату спадщину, привернуло його до повноти його вираження, змінюючи його відповідно до вимог християнського вчення . Християнство бере з язичницького світу все те, що його і що називають «християнством до Христа», тобто розсіяні в дохристиянські світі частки істини, об'єднує їх і долучає до повноти Одкровення.

Вважається, що в цю епоху було дві основні течії, які відіграли головну роль у формації церковного мистецтва: протягом еллінізму, що становило в християнському мистецтві грецький античний дух, і протягом сиро-

палестинський. Використання Церквою обох цих течій, що сильно різняться між собою, показово для того процесу збирання, вірніше відбору, за допомогою якого Церква виробляє найбільш адекватні форми свого мистецтва. Елліністичне течія була характерно для грецьких міст, особливо Олександрії, і представляло собою спадщина античної краси: гармонії, почуття міри, грації, ритму, витонченості. Мистецтво ієрусалимське і сирійське було носієм історичного реалізму, іноді натуралістичного і грубуватого (див., Наприклад, Євангеліє Равули). Від кожної з цих форм мистецтва Церква взяла те, що в них було найбільш істинно, істинно. Так, вона відкидає трохи грубуватий натуралізм сирійського мистецтва, але зберігає реалістичну, правдиву його іконографію, створену в тих самих місцях, де відбувалися події євангельської історії. У грецькому ж мистецтві вона, навпаки, відкидає його ідеалістичну іконографію, але зберігає його гармонійну красу, ритм, витонченість, деякі художні прийоми, як, наприклад, зворотну перспективу. Так, в образі Христа Церква відкидає еллінізму манеру його зображення у вигляді молодого бога типу Аполлона, витонченого, безбородого юнаки. Цей образ не відповідав історичній правді і був позбавлений величі. Вона приймає палестинську іконографію, реалістичний, портретний і в той же час величний тип зрілого чоловіка з темною бородою і довгим волоссям. Що ж стосується образу Богоматері, то еллінізму мистецтво зображувало її одягненої так, як одягалися римські і олександрійські дами: в туніці, зачісці і навіть іноді з сережками і коштовностями. У ієрусалимському ж мистецтві вона представлялася одягненою, як зазвичай одягалися сирійські жінки, тобто в мафорій, покривав волосся і спадає до колін, так само як ми тепер зображуємо її на наших іконах. Своє мистецтво Церква приймає і ритмічний, часто симетричний орнамент, і інші елементи мистецтв, які схрещуються в Константинополі. З усіх цих дуже різноманітних елементів Константинопольська Церква створює мистецтво, яке вже в епоху Юстиніана, тобто в VI столітті, являє собою сформувався художній мову.

Отже, сприйняття Церквою різних елементів з навколишнього світу і

прилучення їх до повноти Одкровення поширюється на всі види людської діяльності, в тому числі і художня творчість, будь то література, поезія або образотворче мистецтво. Творчість це освячується своїм причастям до будівництва Царства Божого, яке Церква здійснює в світі. Бо в залученні його до будівництва Царства Божого і полягає основний сенс існування світу. І навпаки, основний зміст існування Церкви в світі в тому, щоб долучити цей світ до повноти Одкровення. Тому цей збірний процес, що почався в перші століття християнства, є нормальне і тому безперервне дію Церкви в світі. У своєму будівництві Церква продовжує і продовжуватиме до кінця світової історії приймати ззовні все справжнє, хоча і обмежилося, заповнюючи то, чого в ньому бракує, і залучаючи до Божественного життя.

Це не означає, що Церква скасовує специфічний характер того, що вона сприймає. Вона не виключає нічого того, що притаманне створеній Богом людської природи, ніяких характерних ознак, рис часу або місця, ніяких національних або індивідуальних особливостей. Вона освячує все їх різноманіття, вкладаючи в них новий зміст і направляючи до істинної мети - творення Царства Божого. Ці ж приватні особливості, в свою чергу, не порушують єдності Церкви, але вносять в неї нові, відповідні їм форми вираження. Таким чином, здійснюється багатство і різноманіття в єдності, і єдність це здійснюється в різноманітті виразів. Так, в цілому, і в кожній окремої деталі затверджується соборність Церкви. В області мистецтва, так само як і в інших областях, соборність ця значить одноманітності або загального шаблону, а передачу єдиної істини способами і формами, властивими кожному народу, кожному часу, кожній людині.

Офіційне мистецтво Римської імперії було мистецтвом державним, завданням якого було виховання громадян у певному сенсі. Але мистецтво це було язичницьким, тобто демонічним. Держава була язичницьким, і всякий офіційний цивільний акт був в той же час актом ритуальним - сповіданням язичницької віри. Коли Римська імперія стала християнською, мистецтво її було, так би мовити, «раз'язичено», депаганізовано: громадянське офіційне

мистецтво перестало бути язичницьким. Однак воно залишилося мистецтвом програмним, виховним. Це римський і візантійський державне мистецтво дуже сильно відрізнялося від звичайного мирського мистецтва в нашому теперішньому розумінні.

В області духовної Церква прагнула до того, щоб її мистецтво виховувало віруючих в тому ж напрямку, що і богослужіння, тобто передавало їм її вчення і освячувало їх присутністю благодаті Духа Святого. Іншими словами, потрібно було таке мистецтво, яке відображало б на землі Царство Небесне і супроводжувало б віруючих в їх житті, як частка Церкви в світі. Це мала бути образ, який забезпечив би в світ і проповідь, і реальну присутність освячує цей світ благодаті. Вже в VI столітті це мистецтво, в основних своїх рисах, сформовано. Це те, що згодом названо «візантійським мистецтвом» або «візантійським стилем». Термін цей довільно застосовується часто до церковного мистецтва всіх інших православних народів.

Основні принципи візантійського мистецтва

Візантійське мистецтво — стиль в образотворчому мистецтві й архітектурі, що зародився в 4-5 століттях у Візантії (столиці Східної Римської імперії) і поширився в Італії, через Балкани, в Київській Русі, де він існував впродовж багатьох століть.

Візантійський стиль характеризується важкою стилізацією, надзвичайною виразністю ліній, використанням сталих художніх стереотипів і багатих кольорів, зокрема, золота. Візантійські художники відзначилися у мозаїчних роботах і в ілюструванні книг.

В мистецтві Візантії панували узагальнено-спіритуалістичні принципи, які ґрунтуються на відриві від реальності і перенесенні у сферу вищих, абстрактних ідей. Ідеальний естетичний об'єкт перебуває в духовній сфері, описується за допомогою таких естетичних категорій, як прекрасне, світло, колір, образ, знак, символ. У художній творчості переважали традиціоналізм, канонічність.

Значний вклад Візантії в розвиток середньовічної архітектури. Візантійські зодчі створюють нові принципи забудови міст: у центрі розташовується головна площа з собором, від неї, довільно переплітаючись, розходяться вулиці. Прекрасним зразком церковного будівництва є храм св. Софії в Константинополі, споруджений у 532-537 рр. за наказом Юстиніана.

Догмам християнства було підпорядковане мистецтво Візантії. Митець залежав від встановлених православною церквою канонів. Із храмовим будівництвом пов'язані значні досягнення візантійського мистецтва. Собор св. Софії в Константинополі (532 - 537 рр.) є шедевром ранньовізантійської архітектури. Це масивна й величезна споруда (висота 55 метрів).

Основа її композиції - тринефна базиліка - прямокутна видовжена будівля. Високе склепіння було увінчане гігантським куполом (діаметр 31 м.), який з двох боків оточений напівкуполами. Сорок вузьких вікон, які розміщені в основі центрального куполу, у внутрішнє приміщення пропускають світло, завдяки цьому конструкція здається простою і легкою. Хрестово-купольний тип споруд стає панівним у IX столітті. Такі храми були увінчані банями-куполами.

Храм Феодора в Афінах є прикладом пам'ятників цього типу. До яскравих пам'ятників візантійської архітектури належать храми, які побудовані в Равенні: центральнокупольна церква Сан Вітале (526 - 547 рр.) і тринефна базиліка Сан Аполінаре (549 р.), що були оздоблені мозаїками. Загальний план будівель з часом ускладнюється, збагачується зовнішній декор: скульптурні зображення, мозаїчний декор.

Мозаїками і фресками покриваються майже суцільно внутрішні стіни приміщень. На візантійський живопис мали вплив елліністичні традиції. Фрески в Кастельсепрію, мозаїка в церквах Фессалонік, Нікеї та Равенни зображують сцени, що пов'язані з життям Христа. Мозаїки Равенни, зокрема церкви Сан Вітале, дають уявлення про ранній період візантійського живопису.

Серед кращих - композиції "Імператриця Феодора з почтом" та "Імператор Юстиніан з почтом". Кольорова гама цих мозаїк насичена яскравими

червоними, золотистими, голубими, білими барвами, які переливаються і мерехтять. В IX - X ст. досягає розквіту живописна культура Візантії. До цього часу відносяться мозаїки церкви св. Софії, на яких зображені історичні особи та міфічні персонажі: імператор Костянтин дарує Богоматері засноване ним місто, імператор Лев Мудрий перед тронем Христа. Благородні пропорції фігур, портретна схожість, контрастна, багата кольорова гама, об'ємне моделювання характеризують ці мозаїки. В церквах Успіння в Нікеї та в Дафні (біля Афін) збереглися зразки пізніших мозаїк. Тут вони складають органічну єдність з конструкцією. Розміщені мозаїки у верхній частині споруди і узгоджені із загальними архітектурними формами.

Хрестові походи на початку XIII століття завдали Візантійській імперії нищівного удару. Були пограбовані палаци і храми, художні цінності - вивезені, а митці, що залишилися живими, емігрували. Але у візантійській культурі на межі XIII - XIV ст. почалося своєрідне відродження. Як утвердження свого національного стилю сприймалося повернення до традицій античності. В цей період у живописі розширюється тематика, зростає роль пейзажу, у композиціях переважають розповідні елементи. Стіни храмів починають покривати багат шаровими фресками, більш використовують декор. Мозаїки монастиря Хора в Константинополі є відомими пам'ятниками цього часу. Сцени з біблійними сюжетами пройняті емоційністю та життєвою вірогідністю.

У Візантії значного розвитку досягає іконописне мистецтво. У Третьяковській галереї зберігається знаменита ікона Володимирської богоматері, привезена до Київської Русі з Візантії ще в XII столітті. Вона втілює материнську красу, ніжність, благородство. Дитя горнеться до жіночого лиця. Мати ніби передчуває долю сина. Смуток застигає в її очах.

В Музеї образотворчого мистецтва що в Москві знаходиться ікона "Дванадцять апостолів". Роботі властиві благородні барви, тематично-сміслова єдність, чіткий композиційний ритм. Мініатюра також займала важливе місце у візантійській художній культурі. Вона наслідувала античну традицію і відбивала реальну дійсність. Паризький псалтир (X ст.) слід віднести до кращих

творів. У мініатюрі "Давид, що грає на лютні" приваблює реалізмом образ музиканта, важливе місце в композиції займає пейзаж. Візантійське мистецтво, зберігаючи античні традиції, виробило свій урочисто-репрезентативний стиль, який був пов'язаний з церковними догматами.

Контрольні питання

1. Коли зародилася візантійська імперія?
2. Особливості мистецтва за правління Константина.
3. Як називається головний храм Візантії?
4. Візантійські канони в написанні ікон?

Список використаних джерел

1. Велика ілюстрована енциклопедія мистецтва. М . Холлінгсворт - К.:Махаон. Україна,2011.
2. Дудникова Г. История костюма / (серия «Учебники XXI века»). Ростов н/Д: Феникс, 2001.-416с.
3. Сидоренко В. И. История стилей в искусстве и costume/ Серия «Среднее профессиональное образование .» - Ростов н/Д: Феникс, 2004 - 480с.
4. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. М., Искусство. 1993,1994.